

ՍՈՒՐԻ ԳՐԶԻ ԲԱՅՍՈՐԸ

Քրքրում:

Քրքում: — Երբ. Իրթ (Երթ. Դ, 14):
— Եօթանասից, *χρόκος*. — Վուլգատ. *crocus*.

Քրքումը թրառեւներու (*iridées*) բնա-
նիքին պատկանող առնէ մըն է: Արեւելքը բերքաւ-
նէրու Տայրեկերէն է ուր 50է աւելի տեսակներ կը
հաշուուին: Ամենէն ծանօթը *crocus sativus*
(= բաւ. Իրթ)՝ն է որուն ծաղիկ սպիները կը գոր-
ծածուն իբր համեմ է իբր դեղ շփռել (safran)
անուամբ: Եռնաստանի եւ Փոքր-Ասիոյ լեռներուն
միջոյ շատ կ'աճի եւ ընդարձակ մշակութեան առա-
կայ եղած է. կը ծանցուի իր մանրշաղկոյն, ձա-
գարակէ եւ վեցմանեան եզերէ ծաղիկով որ
3 փոշանով երեւմանեան խիտ կարմիր նարնջա-
ղոյն սպիներով երկայն դրոցներ ունի. ծաղիկները
կը բացուին թէ գարնան եւ թէ աշնան, նուրբ
տերեւները գծաւեւ մութ կանաչ են եւ կը բու-
նին ծաղիկներուն հետ միածմանով, ունի մազ-
մուկներով ծածկուած սոխաճառ մը. ծաղիկին
խիտ կարմիր նարնջաղոյն սպիներն են որ կը
հաւաքեն դեղագործութեան համար եւ ասով մեծ
վաճառականութիւն կ'ըլլայ թէ Եւրոպայի եւ թէ
Փոքր-Ասիոյ մէջ:

* * *

Ս. Գրքի երրայական բնագրին մէջ Իրթ
բառին միանգամ միայն կը հանդիպին. Երթ եր-
գոցի հեղինակը պարտէղէ մը նկարագրութեան
տաթիւն քաղաքահամ պատկերներու եւ անուշադր
առնելներու հետ կը յիշատակէ նաեւ Իրթ (Երթ.
Դ, 14): Բոլոր հին թարգմանութիւնները բեր.
Իրթի բառը Իրթ թարգմանած են: Բարբոսը
արամեանի Իրթ-ի կամ Իրթ-ման է, ինչպէս եւ
արաբական Իրթ-ի կը յիշենցէ պարսկական
Իրթ-ի եւ սանսկրիտ Իրթ-ման որ նոյն նշանա-
կութիւնն ունին: Եռնասէն *χρόκος*ը հաւանական
է որ միեւնոյն ծաղումն ունեցած ըլլար: Երթ եր-
գոցի մէջ յիշատակուած Իրթ-ի բուսաբանու-
թեան մէջ ծանօթ *crocus sativus*ն է, ինչպէս որ
Հայ, Յոյն, Բարբոսական, Արաբական եւ Վուլգատ
թարգմանութիւնները այդպէս ալ կը հասկնան:
Այս առիւթը յաճախ յիշատակուած է Յովնուգի
մէջ. Ընդդ. 110, ա. պղտ. 107, 6 եւ այլն:
Արաբները աւելի շփռելէն վաղեմանն ռուսկից
անունով է մեղ ծանօթ շփռելէն բաւարական
այս բառը թէն է. կը յատկանշէ առնելը իր ծաղ-
իկով, այլ սակայն արաբական ռաւիկ լեզուի մէջ կը
գործածուի աւելի որոշապէս ծաղիկն սպիներուն
համար, ռուսկից անուշադրը փոշին կը պատրաս-
տուի:

*Crocus sativus*ը եւ միւս տեսակները որոնք
ծանօթ շփռելը կ'արտադրեն, շատ տարածուած
են Լիբանանու եւ Սուրիոյ մէջ. *crocus sativus*ը
կը մշակեն իր համին, հոսին եւ գոյնին համար.
զափրանի պատրաստութիւնը շատ գծուար չէ.
կինքն եւ տղայները *crocus*ի ծաղիկն սպիները կը
հանեն եւ արեւուն տակ շորցնենք վերջ տուին.

բու մէջ կը գտնուին եւ շուկաներու մէջ կշիռով
կը ծախեն: Արեւելքի մէջ զափրանի փոշին թէ
իբր անուշահոտութիւն կը գործածուի բնականա-
նէրու եւ ճերմակեղններու համար եւ թէ իբր
համար կերակուրի եւ անուշեղին համար. իր
դոյնի յատկութիւնը այնքան զօրաւոր է որ մեկ
մասը կարող է 200.000 մաս շուր գունաւորել:

Ալֆ. Տը Գանտույ իր "Մշտնադ թանկերու
ծագումն" գրքին մէջ կը կարծէ թէ Երթ. Իրթ
բառով աւելի պէտք է հասկնալ *cortamus tin-
ctorius* (= աղաւթ-ի)ը, որուն ծաղիկները կը գոր-
ծածուն բուրգը եւ մետաքսը դեղնաղոյն եւ կամ
նարնջաղոյն ներկելու համար, ինչպէս որ ալ հին
եգիպտական մանանեան վրայ փայտթուած երկր-
ները ապարդիկ ներկով ներկուած կ'երևին.
Նաեւ գիտել կու տայ թէ քրքումին եգիպտոսի եւ
Արաբիոյ մէջ մշակուիլը բաւական ապացոյց մըն է
թէ Երթ երգոցի մէջ յիշատակուած քարած թա-
ւով աւելի պէտք է հասկնալ արաբական Իրթ-ի
(= ապարակի): Ալֆ. Տը Գանտույ կարծիքը շատ
հիմնական չ'երևուր. արաբական Իրթ-ի երրայա-
կան քարածին հետ այնքան տանչութիւն չունի
որքան արաբական Իրթ-ի (= քրքում = *crocus
sativus*)ը ունի Երթ. քարած բառին հետ. բաց
աստի Երթ երգոցը երբեք եգիպտոսի անուշաղ-
ութիւն չ'ընէր: *Crocus* Լիբանանու, Սիւրիոյ եւ
Փոքր-Ասիոյ մէջ կը մշակուէր եւ հետեւաբար Երթ
երգոցի հեղինակին աւելի ծանօթ ըլլալով իր նկա-
րագրութեան մէջ կ'ընար մտքենէլ այս բառը: —
Դարձեալ երբեք պատճառ չկայ Իրթ-ի նշանա-
նելու արեւելեան արաբագրութեանց մէջ գտնուած
Իրթ-ի բառին հետ (Մ. Իրթ-ման եւ Մ. Ի. Լ. Եր.,
Ս. Բ. 1883): Տը Գ. Միւլեր քարածը աւելի
կ'ուզէ մտքենէլ Պլինիոսի ԲՆԱՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ՝
մէջ յիշատակուած Գունեթ-ի բառին. Գունեթ
Արաբիոյ մէջ պատրաստուած խճճ առնելին հին
անունն է. նաեւ բառերու նմանութենէն քարածը
կը նշանակեն ճննճերկաղիկներու բնականեղին
պատկանող Իրթ-ի կոշտ անուշադրը եւ ներ-
կարարութեան մէջ գործածուած հնդկական տուն-
կին հետ: —

Սրագրութիւն մի:

Ծածկանման:

"Բարձրագոյն պարտաւորեց
"Ջանկողինն իմ ինչ-
զանկողինն եւ զառն կեցի Դուռն եւ լուսն-
ն իմ կենամանով իմ կեցի" կենամանով:"

(Աւակ. Ե. 17.)

(Աւակ. Ե. 17.)

Կնճի:

Կնճի. — Երթ. Խնճ, Ես. ԽԱ. 19, Կ.
13. Եօթանասից *λέυχη*, Ես. ԽԱ. 19 եւ *πέυχη*,
Ես. Կ. 13. Վուլգատ, *ulmus*, Ես. ԽԱ. 19, եւ
pinus, Ես. Կ. 13: — Գարար Խոն, Ես. ԽԱ. 19,
Սոն եւ Նոն Ես. Կ. 13: — Անգարհարար Սոն

1 Origines des plantes Cultivées, Paris 1886,
էջ 132.

Ես. ԽԱ. 19 և Ես. Կ. 13. Ֆր. orme, 8 ածկ. Գրաբ. աղմի:

Կլիպիկները մեծամեծ ծառեր են. փնջման եռադրվանքը՝ սովորաբար 5 կամ 8 փոշանոթ ունին. պտուղը տափակ թևաւոր փափուկ մըն է. գլխաւոր միակ տեսակը որ Սուրիայ մէջ առաւելագոյն է կ'աճի կը կոչուի ulmus campestris (= ասոր-ի կլիպիկ). բարակ պատառուածքներով սեւ կեղեւներ ունի. դառախքը շատ լայն եւ տարածուած է: Երկիր-գետան տերեւները կարճաւուն, երկայնահաս հասկը-թի կըրուծեամբ են, աւել ծայր մ'ունին եւ առամշտաւոր եղբըր մը. պտուղը շատ մանր զրեթե բոլորակ գլխաւոր թեւաւոր ունի: Անտառներու մէջ ըստ մեծի մասին առանձին առանձին կ'ըլլայ, բայց շատ անգամ ծառուղիներու մէջ ալ կը տնկեն. ճերմակ կարծր փայտը թէ հիւսնութեան եւ թէ վառելու շատ յարգի է: Կան նաեւ ուրիշ տեսակ կեղեւներ. ulmus effusus (= Կլիպիկ) որ առաջինին շատ կը նմանի, միայն ծաղիկներն երկայնակոթուն են եւ 6—8 առէլ ունին, իսկ թեւապտուղներուն եղբըր մաղտ են. ulmus montanus (Ես. Կ. 13) մեծ ծառ մըն է եւ ջրոտ հովիտներու մէջ կը գտնուի. իր լայն տերեւներովն աւ ծիրանեղջի ծաղիկներովն շատով կը ծանցուի:

* * *

Ս. Գրքի երբայական բնագրին մէջ միայն երկու անգամ յիշատակուած է Խիւսի բառը. Ես. Կ. 19 համարին մէջ, ուր մարգարէն կը ծանուցանէ թէ իր ժողովուրդին ազատագրութեան ժամանակ Աստուած շոր եւ անբեր երկրին վրայ աղբիւրներ պիտի բխեցնէ եւ ամայի անապատը կանանչաւեղ հովանիներով պիտի ծաղկեցնէ:

«Անապատին մէջ մայրի:

Ստաիմ, միտին եւ փշտոն պիտի տնկիմ՝

Անիւր երկրին մէջ նոճի,

Թիւհուր եւ աստի մեկտեղ պիտի տնկիմ,»

(Ես. ԽԱ. 19.)

Աւելի անգին Կ. 13 համարին մէջ մարգարէն խօսելով Երուսաղէմի փառքին վրայ կ'ըսէ.

«Լիբանտու փառքը չե՞ղ պիտի զայ,

Կ'աճին, Խիւսիւրը եւ աստաղը մեկտեղ

Իմ օրբարանն առեղ զարգարելու համար,»

(Ես. Կ. 13.)

Աւաջին եւ երկրորդ համարներուն մէջ կը տեսնենք որ Խիւսիւրին հետ յիշատակուած է նոճին եւ աստաղը. Լիբանտու փառքերէն մին եղող այս Խիւսիւր ծառին սրբութիւն ծառ ըլլալը աստագլխու համար պէտք է գիմել Թարգմանութեանց, Ես. ԽԱ. 19 համարին մէջ լեւալի. — Լեւալի կը նշանակէ սօ՛ի (շամ աղաճը), իսկ լեւալի կաղամանի կը նշանակէ գրգռվանքով զգաղցները կը կար-

ծեն որ ընդօրինակողը գրգռական սիւս մ'ըսած ըլլայ լեւալի լեւալի կարգալած եւ դառն ըլլայ. հետեւաբար հասանական է որ Ես. ԽԱ. 19 համարին լեւալին ընտիր օրինակներու մէջ լեւալի եղած ըլլայ, ուրեմն Ես. ԽԱ. 19 համարին մէջ լեւալի կը թարգմանէ լեւալի որ սօ՛ի մէկ տեսակն է:

Աւելագոյն կը թարգմանէ Խիւսիլ (= ulmus) Ես. ԽԱ. 19 համարին մէջ, իսկ Կ. 13 համարին մէջ ալ սօ՛ի (= pinus).

Հայ գրաբարը կը թարգմանէ սօ՛ի ԽԱ. 19 համարին մէջ, իսկ Կ. 13 համարին մէջ ալ սօ՛ի եւ նոճի:

Հայ աշխարհագրաբան երկու տեղն ալ սօ՛ի կը թարգմանէ: Կը կարծենք որ բոլոր այս թարգմանութիւնները ճիշդ ըլլան: Ըստ մեզ աւելի ճիշդ կրնայ նկատուիլ երբ. Խիւսիւր բառը Խիւսիլ թարգմանել, Արեւելի ինչպէս եւ Պաղեստինի մէջ արաբերէն Տերուր բառը կը նշանակէ Խիւսիլ: Խիւսիլ-Պէլոսիւր իր Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothéque nationale 1881, հատ. ԻԵ. էջ 83 գրքին մէջ կ'ըսէ թէ աւաբերէն Տերուր բառը կը յիշեցնէ ասորերէն Կոսրուր բառը որ կը նշանակէ Խիւսիլ: Հետեւաբար երբ. Խիւսիւր բառը Խիւսիլ թարգմանելու համար նաեւ նաճիլը թարգմանուիլու պիտի նկատուէր: Պաղեստինի եւ ի մասնաւորի Լիբանտու լիբանց վրայ աճող այս ծառն իր կանանչաւեղ եւ հովանաւոր գեղեցկութեամբ մարգարէին յիշատակած համարներուն պահանջը կրնայ բացատրել:

* * *

Սրբագրութիւններ:

Ես. ԽԱ. 19:

Երբայական:

«Եւ բոցիւնդից յանդուր
երկրն զմայրն եւ զառ-
ստին, զմուրսն եւ զնոճն
եւ զսօ՛ի զարգին եւ զառ-
ստին եւ զկաղամանին, զգին
զԽիւսիլ եւ զաստալն ի
եւ զփայտն ինչպէս,»

(Ես. ԽԱ. 19.)

«Տեղեցից յանապատն
զմայրն, զարգիմ, եւ
զմուրսն եւ զգլխաւորն ինչպէս
եւ զսօ՛ի զարգին եւ զառ-
ստին եւ զկաղամանին, զգին
զԽիւսիլ եւ զաստալն ի
եւ զփայտն ինչպէս,»

(Ես. ԽԱ. 19.)

«Եւ փառքն Լիբանտու
առ թեղ եկեղեցին, ասոր-
դիւն եւ սօ՛ի եւ նոճի
եւ մայրիւ առ հասարակ փա-
ռաւոր առնել զտեղի զըր-
բութեան ինչպէս,»

(Ես. Կ. 13.)

«Եւ փառքն Լիբանտու
առ թեղ եկեղեցին, նոճի,
Խիւսիւր, եւ աստաղն առ-
ստալի փառքն առ-
նել զտեղի սրբութեան
ինչպէս,»

(Ես. Կ. 13.)

ՀԱՅԿԱՆԻ ԵՊՍ. ԴՈՂՈՐԵԱՆ

